

Foredrag i Oslo Militære Samfund
28. februar 2000.

Kan vi lære av historien?¹

ved

Kaptein Harald Høiback
Luftkontrollinspektoratet.

Formann, medlemmer

Innledning

Kan vi lære av historien? Selvfølgelig kan vi det, vil mange hevde, hva annet skulle vi lære av? Det har vært common sense i militære kretser, helt fra gamle Thukydides og frem til vår egen Sverre Diesen, at historien har noe viktig å lære offiserer. I følge Forsvarets Stabsskole er det sogar historien som danner vårt militærfaglige fundament. I høringsutkastet til Forsvarets fellesoperative doktriner finner vi følgende utsagn:

”Som enhver profesjon må også den militære bygge sin virksomhet på et fagteoretisk fundament. For Forsvaret bygges teorien på et destillat av erfaring med bruk av militære styrker i forskjellige historiske perioder og under forskjellige politiske og teknologiske rammebetingelser.”

Det synes derfor åpenbart at vi kan lære av historien, men kan vi egentlig det?

Før jeg går videre er det viktig å understreke problemstillingen: **Kan** vi lære av historien? Jeg spør altså ikke om vi **har** lært av historien, eller om vi **bør** lære av historien, eller **hva** vi eventuelt bør lære av historien. Jeg spør heller ikke om historien har eventuelle nostalgiske, kulturelle eller moralske verdier. Jeg stiller et spørsmålsteget ved vårt fagteoretiske ståsted og ikke ved det Forsvaret faktisk gjør, eller har gjort. Dette foredraget er ikke et innlegg i debatten om hvilket Forsvar vi i fremtiden bør ha, men hvilken teori vi skal ha, og hvor den bør komme i fra. Det er heller ikke en kommentar til Norges militære innsats de senere år. Noen vil kanskje hevde at jeg ved å kritisere teorien, også kritiserer praksis, at teori og praksis ikke kan sees uavhengig av hverandre. Forholdet mellom militær teori og militær praksis er dog svært komplisert, og ikke tema for dette foredraget.

Jeg vil gjennom foredraget fortsatt referere til Sverre Diesen og Forsvarets Fellesoperative doktriner. Dette må ikke forstås som om dette foredraget er en forsinket bokanmeldelse av Diesens bok, *Militær strategi – en innføring i maktens logikk*, ei heller som et ”benkeforslag” til doktrinen. Det må heller ikke forstås dithen at disse to gir noe representativt bilde av det teoretiske grunnarbeid som foregår rundt i Forsvarets skoler og avdelinger. Grunnen til at disse likevel vil være fremtredende under foredraget er at disse to nærmest alene utgjør den offentlige tilgjengelige militærteori i Norge. Doktrinen utgjør det autoritative grunnlaget for all annen militærteoretisk virksomhet i Norge, mens Diesens bok, som også er støttet av Stabsskolen, visstnok skal være ”den første boken om generell militær strategi på norsk på over 80 år”.

Hva er militær teori ?

Hva er militær teori? I dette foredraget vil jeg definere det så enkelt som *de grunnleggende antakelser man har om hvordan militære midler best kan anvendes for å være mest effektiv.*

¹ Foredraget er basert på min hovedoppgave i filosofi ved Universitetet i Oslo, våren 2000. Alle referanser og kildehenvisninger finnes der. Fremmedspråklige sitater som forekommer i foredraget er oversatt av meg.

Den militære *teori* er uavhengig av den politiske og sikkerhetspolitiske kontekst. Den teorien man har er altså uavhengig av det forsvaret man har, og de potensielle fiendene man måtte ha. Et eksempel kan være den teoretiske oppfatning man en gang hadde blant jagerflygere om at det alltid ville lønne seg å ha overhøyde på motstanderen når man havnet i luftkamp. En slik teoretisk antakelse var uavhengig av hvem man slåss med eller hva man sloss med.

Med militær *doktrine*, derimot, forstår jeg *militær teori, satt inn i de aktuelle politiske og økonomiske rammer*. Militære styrker vil alltid være et resultat av de valg politikerne fatter, og av de midler som stilles til rådighet. Man kan i Norge ha militære teorier om hvordan bombefly best kan utnyttes, men man kan ikke ha noen doktriner for bruk av bombefly, så lenge man ikke har slike fly.

Med militær *strategi* forstår jeg den *militære doktrine, satt inn i den aktuelle sikkerhetspolitiske situasjon*. Først når man står ovenfor en eller annen trussel kan man etter mitt syn ha en strategi. Man bør ha en annen strategi for å vinne torskkrigen med Island, enn man har for å avskrekke Russland.

Jeg understreker at dette ikke er noen deskriptiv definisjon av begrepene, ei heller noen vesensdefinisjon av dem. Men i dette foredraget er denne grensedragningen dem i mellom tilstrekkelig.

Jominis totrinnsmodell

Tradisjonelt skulle de militære teoretikere finne de lover som gjaldt i strategien. Disse lovene var evige og bestandige, og var lettest å finne i historien. Den fremste av alle slike teoretikere, sveitseren Jomini, hevdet:

”De nye oppfinnelsene vi har sett de siste 20 år [Jomini skriver dette på 1830-tallet] synes å forårsake en revolusjon i armeens organisering, bevæpning og taktikk. Kun strategien forblir uforandret, med de samme prinsipper under Scipio, Cæsar, Frederick og Napoleon, siden den er uavhengig av både våpen og organisering.”

Diesens utgangspunkt er slik:

”Strategi beskjeftiger seg med andre ord mest med væpnet konflikters relative dimensjon, den som er en direkte konsekvens av selve rivaliseringen mellom partene, uavhengig av hvilke trinn de befinner seg på. Nettopp derfor kan det ofte være vel så klargjørende å studere eksempler fra en fjern fortid, nettopp fordi problemenes universelle karakter trer klart frem når rammen rundt dem er en helt annen enn våre dagers avanserte militærteknologi”

Slike prinsipper er ikke lovmessige, prinsipper er kun sannsynlige og ikke deterministiske. Også her ligner Jominis program på Diesens. Jomini skriver:

”Det er sant at teori ikke kan fortelle folk med matematisk nøyaktighet hva man bør gjøre i ethvert tilfelle. Like sikkert er det at teori kan peke på de feil man bør unngå. Slike regler blir i hendene på den dyktige generalen en avgjørende suksessfaktor. Det eneste som gjenstår er evnen til å skille mellom de gode reglene og de dårlige, deri ligger en manns talent for krig.”

Mens Diesen skriver:

”Vi ser altså at strategien har elementer i seg av både kunst og vitenskap, og er derfor å betrakte som en blanding av begge deler. Mer presist kan vi si at det systematiske studiet av strategi – herunder formuleringen av så vel ren teori som utvikling av konkrete strategier for ulike forutsetninger – representerer vitenskapselementet. Når en slik kodifisering av strategisk adferd utvikles så langt at vi kan snakke om en helhetlig anvisning på

hvordan en strategi generelt bør utformes, sier vi at den utgjør en strategisk doktrine. Anvendt strategi, derimot, dvs den konkrete ledelse på strategisk nivå av et militært foretagende, vil alltid være dominert av behovet for en situasjonstilpasset tolkning av doktrinen inn i et unikt sett av omstendigheter, og er derfor i sitt vesen en kunst.”

Vi aner altså en kompetansefilosofisk to-trinns modell. Første trinn består i at militærteoretiske eksperter 'destillerer' militær teori ut av militær historie. Dette destillatet fremstilles i form av prinsipper og maksimer. Del to av prosessen består i at de militære praktikerne trenes opp til å plukke de rette prinsippene for den situasjonen de befinner seg i. Offiseren i felten eller på kommandobrua, må ha en militær dømmekraft, eller som det heter i Forsvarets Fellesoperative doktrine:

”Studier i militærteorien skal gi offiseren en åndelig ballast til bedre å løse kjente og ukjente utfordringer som dukker opp i den praktiske tjeneste knyttet til oppdrag i fred, krise og krig. De prinsipper som de forskjellige teoretiske modellene vektlegger skal ikke brukes som en huskeliste, men bli en del av den tankeprosess som ligger til grunn ved planlegging, ledelse og gjennomføring av militære operasjoner.”

I fortsettelsen vil jeg vise at denne 'jominianske totrinnsmodell' ikke bare er lite fruktbar, men at den kan ha svært uheldige konsekvenser. Det første trinnet, å utvinne ny teori fra fortiden, er et tvilsomt vitenskapsteoretisk prosjekt, det andre trinnet, å trene opp offiserens bestemmende dømmekraft, kan være direkte uklokt.

Historien

Fenomenet 'tid' har alltid opptatt filosofer. Jeg skal ikke trøtte dere med å presentere filosofiske 'highlights' fra debatten om tidens historie. I denne sammenheng vil jeg kun fastslå at fortiden er noe annet enn samtid og erfaring. Temaet i kveld er altså ikke om man kan lære av sin samtid, eller om man lærer av sine erfaringer, men om man kan lære av fortiden, av hendelser som ingen lenger har opplevd.

Historiefagets opprinnelige målsetning var å gi en fremstilling av fortiden slik den faktisk hadde vært; ”*wie es eigentlich gewesen*”, som Leopold von Rankes berømte programerklæring lød. Det idealet er for lengst oppgitt. Vi får aldri vite hvordan det egentlig var. Om en historiker hadde satt seg fore å fremstille ett eneste sekund av fortiden, ville fremstillingen bli uendelig stor. Det skjer så mye, på så mange steder samtidig at det nødvendigvis kun er brøkdeler av fortiden vi kan fremstille i form av en historie. På bakgrunn av de spørsmål vi stiller levninger og beretninger, rekonstruerer vi fortiden, slik vi tror den må ha vært. Men vi nøyer oss ikke med å kun fastslå at noe har funnet sted, vi ønsker også å forstå *hvorfor* det hendte slik og ikke slik.

Tradisjonelt har historikere operert med tre forklaringstyper for å forklare historiens forløp; *motivforklaringer*, *funksjonsforklaringer* og *årsaksforklaringer*. Den første legger vekt på den intensjonelle handling, hos den enkelte aktør. Den neste fokuserer på den funksjon fenomenet vi studerer oppfyller, uten at aktørene er seg dette bevisst. Denne forklaringstypen er omstridt i historiefaget, og jeg vil ikke drøfte den videre her. Den siste forklaringsmåten, årsaksforklaringen, legger vekten på en ytre påvirkning som med en eller annen grad av nødvendighet har ledet frem til det fenomenet vi studerer.

Når det gjelder motivforklaringer er det umulig med sikkerhet å fastslå hva motivet bak en handling er. For det første er mange av våre motiver skjult, også for oss selv. For det andre er det alltid flere ulike motiver som leder frem til en handling, det er aldri bare ett. Hvilke av motivene som ble *utslagsgivende* er derfor prinsipielt håpløst å avgjøre.

Det er derfor umulig å finne den korrekte *forståelsen* av hendelsen, den finnes ikke. Det samme gjelder for årsaksforklaringer. Blaise Pascal hevdet at om Kleopatras nese hadde vært kortere ville hele verden ha sett annerledes ut.

Teorien var at det var hennes nese som gjorde henne attraktiv, og som derfor påvirket Cæsar,

Antonius og Augustus til å handle som de gjorde. Nå er det likevel sjeldent at Kleopatras nese blir brukt for å forklare Romas vekst og fall. Historikerne anser nesen for å være for perifer, på samme måte som at de heller ikke bruker plass på å forklare hvorfor solen stod opp også den dagen da slaget ved Actium fant sted, selv om det var en nødvendig forutsetning for at slaget skulle inntreffe. Det er historikerens *valg* som avgjør hvilke årsaker som skal tillegges vekt. De ulike hendelser tillegges vekt etter deres rolle i *fremstillingen* av fortiden, og ikke av fortiden selv. Den historiske signifikans bestemmes av historikernes egne sett med teorier og verdier. Årsaksrekkene er uendelig lange og uendelig mange, og det er historikeren som må velge hvor han vil begynne, og hvor han vil slutte. At Adolf Hitlers oldefar traff Adolfs oldemor er en like *nødvendig* forutsetning for utbruddet av den andre verdenskrig, som at Hitler ble rikskansler i 1933, men historikerne har av naturlige grunner interessert seg langt mer for den siste hendelsen. Hitlers inntreden som kansler er en langt viktigere faktor i *fremstillingen* av fortiden, enn hans oldemor.

Hovedproblemet er ikke at vi ikke blir klokere av å studere historie, men at vi står i fare for å bli *mindre* klok enn vi var før vi begynte å studere, fordi vi bruker vår kritiske sans på galt sted. Vi burde heller forsøke å finne ut hvor teoriene vi har brukt til å rekonstruere historien kommer i fra. Jack Snyder beskriver forholdet slik:

”Det intellektuelle og organisatoriske behovet for enkelhet og stabile strukturer påvirker utviklingen av doktriner. De grunnleggende antakelser er formet av tidlig erfaring og trening. Disse er det vanskelig å endre, til tross for motstridende bevis og gode grunner til å endre oppfatning. Motstridene informasjon blir enten ignorert eller inkorporert i det eksisterende tankesystem på en måte som minimaliserer behovet for å endre strukturen i systemet. Egne ekstraordinære erfaringer, personlig suksess og nederlag, og hendelser viktig for egen person eller organisasjon tillegges en for stor vekt i læringsprosessen. På denne måten er en militær doktrine [...] et resultat av behovet for kontinuitet, lettfattelig, og manglende lydhørhet.”

I stedet for å analysere våre egne tankekonstruksjoner leser vi historie bøker. Der finner vi nøyaktig de bevis vi leter etter. Dette må ikke forstås som en kritikk av historikerens arbeid, men en kritikk av bruken av deres produkter. Det er ingen historiker i dag som tror at fortiden kan fremstilles 100% objektivt, i den tradisjonelle betydning av ordet. Problemet oppstår når vi *tror* vi er objektive, da tillater vi våre forutinntatt oppfatninger å herje fritt med oss.

Sensitivt avhengig av initialbetingelsene

Det kan være noen i salen som av en eller annen grunn er enig med Ranke i at fortiden, eller i det minste biter av den, kan fremstilles slik den faktisk var, om man arbeider samvittighetsfullt og systematisk. La oss si det, for eksempelets skyld, at man ved hjelp av nitid kildegranskning kan fremstille fortiden slik den tilnærmet var. Hadde vi da hatt et fundament for 'den jominianske totrinnsmodell'? Dessverre så hadde vi ikke det.

Selv om destilleringen av militær erfaring til militær teori har foregått helt forskriftsmessig har destillatet likevel liten relevans, fordi vi ikke vet *når* vi skal applisere den. Historikeren Johan Henrik Schreiner hevder følgende:

”Tanken vår krever på et sett at hendelser med verdenshistoriske følger har store og tunge årsaker.

Tanken liker ikke små årsaker til store ting, ikke lita tue som velter stort lass, ikke at en enkelt manns visjon endrer hele vår sivilisasjon. Er det tanken vår det er noe galt med?”

Militære historikere ler tradisjonelt av følgende teori:

”For want of a nail, the shoe was lost;
 For want of a shoe, the horse was lost;
 For want of a horse, the rider was lost;
 For want of a rider, the battle was lost;
 For want of a battle, the kingdom was lost!”

Det blir for vanskelig å være historiker hvis man må finne alle hesteskoene før man våger å forklare utfallet av en krig. Enda verre blir det selvfølgelig å destillere noen militær teori ut av en slik historie, og hva skal man egentlig med en militær doktrine hvis kriger likevell avgjøres av tilfeldigheter? Den 'jominianske tottrinnsmodell' kan etter mitt syn ikke akseptere at man taper og vinner kriger på denne måten. Kriger avgjøres tilsynelatende av prinsipper, av militær kunnskap og handlekraft, ikke av tilfeldigheter.

Men hør hva Admiral Sandy Woodward, som ledet den britiske "battle group" under falklandskrigen har å berette. I sin bok *One Hundred Days* forteller han om en episode hvor britene holdt på å skyte ned et brasiliansk passasjerfly. De britiske fartøyene var kommet langt ned i Sør-Atlanteren da de begynte å se argentinske rekognoseringsfly i form av ombygde Boeing 707. Woodward fikk tillatelse fra London til å skyte dem ned. En formiddag kom et slikt fly så nær Woodward's fartøysgruppe at han begynte å forberede seg på å engasjere det, han fryktet at dette flyet ga måldata til en argentinsk angrepspakke som kunne være på vei. Woodward forsikret seg om at det ikke fantes noen sivile rutenet i området. Men i tillegg beordrer han en siste sjekk:

”Ta et kart av Sør-Atlanteren og forleng kursen hans, forover og bakover. Heng il!” 20 sekunder før flyet fløy inn i fartøyenes skuddsektor får admiralen svar: ”Det virker som om han er på direkte kurs fra Durban til Rio de Janeiro”. I sine memoarer klarer ikke Woodward å gi noen god forklaring på hvorfor han ga den siste ordren om å sjekke en gang til. Alle formaliteter var i orden og han hadde fullmakter til å skyte. Selv kaller han det flaks, og filosoferer litt over de mulige konsekvenser: ”Hvis vi hadde skutt ned det flyet ville det ha forårsaket at amerikanerne måtte trekke sin støtte, Task Force hadde blitt kalt tilbake, Falkland ville vært Malvinas, og jeg ville vært stilt for krigsrett.” Skal vi tro admiralen kunne Storbritannia ha tapt krigen, før den hadde kommet skikkelig i gang. Hvilke krigsprinsipper burde ha hjulpet ham? Initiativ, tempo eller overraskelse?

Første steg i den 'jominianske tottrinnsmodell', destilleringen av prinsipper fra historien, kan ikke baseres på annet enn allerede eksisterende teori, som vi egentlig ikke vet hvor kommer i fra, og på villedende forenklinger. Det er historikerne som gjentar seg, ikke historien.

Konklusjonen er at det ikke finnes noen kriterier for å avgjøre hvilke fremstilling av fortiden som er sann. Hvis vi spør om vi kan lære av historien, må vi derfor først angi hvilken historie vi mener vi kan lære noe av. Og vi vet aldri før etterpå, hvilke historiske eksempler vi burde ha lært av. Clio, historieskrivningens skyttsgudinne, likner som kjent på orakelet i Delfi, det er først i etterhånd, og alt for sent, at vi innser hva hun egentlig mente.

Det andre steget, anvendelsen av prinsippene, blir selvfølgelig påvirket av et så vaklende utgangspunkt.

Clausewitz

Før vi ser nærmere på problemene knyttet til trinn to er det på høy tid å introdusere Carl von Clausewitz.

Mange av dere er sikkert lei av høre om den gamle prøysser, vi møter ham i alle mulige og umulige sammenhenger. Både Stabsskolen og Diesen er rause med Clausewitz sitatene.

Det er derfor nokså paradoksalt at det nettopp er Clausewitz som har kommet med den hardeste kritikken av den jominianske kompetansefilosofiske tradisjon, som de begge må sies å være en del av. Som ung mann advarte han sterkt mot å generalisere over historien:

“Abstraksjoner har kun én hensikt, som i matematikken, når man ikke mister noe ved selv abstraksjonen. Men når man må utelate den levende natur med den hensikt å holde fast på de livløse formene vil man kun sitte igjen med et tørt skjelett av banale sannheter presset sammen i en doktrine. Det er eiendommelig å se folk kaste bort tiden på slikt, når man vet at nettopp det viktigste i krig og strategi, det partikulære, særegne og de lokale forhold, unnslipper slike abstraksjoner og vitenskapelige systemer.”

I tråd med Kant kan man si at genialitet er et *talent* for å frembringe noe det ikke kan gis en bestemt regel for, og ikke bare en skikkethet for noe som kan læres ved hjelp av en regel. Selv om herrene Kant og Clausewitz la noe annet i uttrykket geni, enn vi gjør i dag, bør budskapet være klart. Skaperen av et genialt produkt er selv uvitende om hvordan han har kommet over sine ideer, og det er ikke i hans makt å informere andre på en slik måte at de settes i stand til å frembringe lignende produkter. Den reflekterende dømmekraft kan ikke læres bort.

Clausewitz gjorde det dermed svært vanskelig for seg selv, og for alle andre som har forsøkt å skrive om militær teori etter ham. Han saboterte det pedagogiske prosjekt ved å hevde at det ikke var mulig å sette opp generelle regler for krigføring, eller at slike regler skulle ha noen praktisk nytte. Med et slikt utgangspunkt ble det vanskelig å skrive noen bok om krigen, og enda vanskeligere blir det å forstå hvorfor noen ville lese den. Dette var Clausewitz' store pedagogiske problem, og han gjør da heller ingen større forsøk på å ta konsekvensene av påstandene. Han gjør i praksis som de andre, kanskje leter han enda litt dypere i materien etter prinsippene og det universelle ved alle kriger, men metoden og resultatet likner på deres.

Clausewitz står med begge ben i den jominianske hengemyr, og det er vanskelig å si seg uenig med Jominis egen kritikk av mannen:

”General Clausewitz er altfor skeptisk innstilt til den militære vitenskap. De første deler av *Om Krigen* er et angrep mot all militær teori, mens resten av boken er full av teoretiske maksimer. Dette viser at forfatteren tror på holdbarheten av sin egen doktrine, selv om han ikke tror på andres”.

Clausewitz hadde altså tidlig i sin akademiske karriere pekt på noen vesentlige svakheter ved den tradisjonelle militærteoretiske tilnærming. Men han fant aldri noen fullgod løsning på problemene. Mesteparten av *Vom Kriege* ble altså forfattet innenfor det jominianske paradigme, som om ingenting var hendt. Men midt under arbeidet, i 1827, sprakk det for ham. Clausewitz innså endelig at verket hans ikke handlet om krig. Selv hadde han sin militære kamperfaring fra Napoleonskrigen, og den erfaringen preget han for resten av livet. Men etter hvert måtte han innrømme for seg selv at Napoleonskrigen ikke var en typisk form for krig. Snarere tvert i mot. Historien kjente få eksempler på slike totale kriger, det var langt vanligere med mer ”halvhjertede” kriger hvor man ikke satte hele riket på spill for å vinne. Han skrev:

”I slike tilfeller sikter ikke lenger strategien på en avgjørelse. Krigshistorien, til alle tider og i alle land, viser ikke bare at de fleste operasjoner er av en slik type, men at majoriteten av dem er så overveldende at de får den andre typen til å fremstå som et unntak fra reglen.”

Han hadde skrevet en bok om kriger av Napoleons type, kriger som svært få før han hadde opplevd, og som han var usikker på om så mange kom til å få oppleve i fremtiden. Nå satt han der med et nesten ferdig mesterstykke mellom hendene, som bare beskrev et unntakstilfelle av fenomenet krig. Hvor nær Clausewitz var å gi opp hele prosjektet vet vi ikke, og hvorvidt Clausewitz rakk å komme frem til en tilfredsstillende løsning før han døde er omdiskutert.

I denne sammenhengen er det et større problem at han egentlig aldri klarte å finne svar på de vitenskapsteoretiske utfordringene han hadde reist. Etter flere tiårs arbeid er Clausewitz nøyaktig der han var da han startet. Etter mitt syn vakler hele hans teoretiske byggverk på det samme lealause fundament som Jominis.

Clausewitz viktigste bidrag innenfor den militære vitenskapsteori er at han pekte på problemene, ikke at han har funnet løsningen på dem.

Hva har vi oppnådd så langt. Jeg har forsøkt å vise at den kompetansefilosofiske totrinns modellen til Jomini, som lever i beste velgående også i dag, ikke er vitenskapelig holdbar. Ny militærteori bør ikke utvinnes av historien, nettopp fordi historien produseres på bakgrunn av allerede eksisterende teori. Det er langt viktigere å forstå hvor vi har *den* teorien i fra, enn å sementere våre fordommer ved hjelp av historisk smågodt. Videre er det slik at det er det spesielle og partikulære ved hver krig som gir den dens karakter, det viktigste lar seg altså ikke abstrahere til praktisk anvendelige prinsipper og dyktighetsregler.

Jeg kunne på dette tidspunkt ha konkludert med at alle historiebøker derfor burde leveres til papirinnsamlingen. Det ser med andre ord mørkt ut for historiefagets fremtid i Forsvaret, det kunne vært fristene å si at historien burde vært plassert på historiens skraphaug. Men det skal jeg ikke gjøre, jeg tror snarere tvert i mot at historiefaget har en lysende fremtid i Forsvaret, vel og merke hvis vi forholder oss til de styrker og svakheter historiefaget har. Grunnen til at historien har fremstått i et dårlig lys så langt i foredraget, er at militære teoretikere har forsøkt å tvinge noe ut av den som den ikke kan levere. Joministene har jaktet på feil type regler. De har lett etter lover, prinsipper eller maksimer av deskriptiv eller normativ art, men, og det er dette foredragets viktigste budskap, det finnes et sett med regler som er langt viktigere, og som historien kan hjelpe oss å finne.

Konstitutive regler

Jeg drister meg til å stille forsamlingen et banalt spørsmål: hvor mye er en 100-lapp verdt? En 20-kroning er sannsynligvis langt dyrere å produsere, men likevell får jeg bytte en 100-lapp i fem av dem. Hva kommer det av? Spørsmålet virker banalt, men den evnen vi mennesker har til å tillegge ulike fenomener en 'rolle' i en sosial sammenheng er en av de viktigste egenskaper menneskene har. Hele samfunnsstrukturen hviler på denne evnen. Hele vårt økonomiske system står og faller på at et stort flertall av Norges befolkning aksepterer at denne papirlappen skal "telle som" 100 kroner. Dette kalles for "et institusjonelt faktum", et faktum som er helt avhengig av menneskers oppfatning for å eksistere. Slike institusjonelle fakta er bygget opp av *konstitutive regler*. Disse reglene forteller hvordan et fenomen skal oppfattes.

Ta for eksempel sjakkspillet. For at sjakkspillet skal eksistere som spill må begge spillerene akseptere et sett av konstitutive regler, for eksempel hvordan de ulike trefigurene på brettet har lov til å flytte. Hvis man er uenig om hvordan brikkene kan flyttes, om hvor stort sjakkbrettet er, eller om når man kan trekke, oppstår ikke sjakkspillet som spill.

Alle slike spill er avhengig av at spillerne deler et sett med konstitutive regler. Først når disse er på plass kan man begynne å snakke om *regulative regler*, eller de reglene som forteller om hvordan man **bør** flytte når spillet først er i gang. Alle sjakkbøker er fulle av slike regulative regler; når bør man foreta en rokade, når bør man sikte på remis osv. Det er slike *regulative* regler 'joministene' har vært på jakt etter: Hva **bør** vi gjøre, og hva har andre gjort tidligere. Men slike regulative regler er fullstendig bortkastet hvis vi spiller med en som ikke aksepterer våre *konstitutive regler*. Det blir meningsløst å planlegge en dronninggambit, hvis motstanderen har begynt å kaste håndgranater. De aller fleste av de konflikter Norge har engasjert seg i, er av en slik type, hvor motspilleren ikke spiller etter våre regler. Så lenge våre ambisjoner er å "påvirke motpartens vilje" som f.eks. å tvinge ham til å underskrive en avtale, må vi kjenne **hans** konstitutive regler. Hvis han oppfatter bombing av hovedstaden som et gode, bør det få konsekvenser for vår strategi. Sagt på en annen måte, det er en rekke personer som godt kan tenke seg å betale 1000 kroner for en femøring, det er ikke irrasjonelt, ikke for en myntsamler.

Det klassiske eksemplet på hvor effektivt det kan være å nekte å "spille med" finner vi selvfølgelig i Vietnamkrigen. Dette var en krig USA ikke *kunne* vinne, innenfor sine egne konstitutive regler. I en mye omtalt amerikansk bok om det blodige slaget ved Ia Drang i november 1965, finner vi følgende historie fra Specialist Jon Wallenius, som tjenestegjorde i US Army's 7th Cavalry Division:

"Ca tredve meter fra der jeg var, stod det et lite tre. Treet var formet som en Y. Plutselig så jeg en manns hode stikke opp i Y'en, og jeg skjøt et kjapt skudd i den retningen. Et sekund eller to etter dukket hodet opp igjen, og jeg siktet og trakk av. Jeg var overrasket da hodet igjen dukket opp bak treet, jeg var en god skytter og dette var kort avstand. Nå stilte jeg meg opp som jeg gjør på skytebanen og skjøt igjen. Igjen forsvant hodet, og dukket opp igjen. Jeg fortsatte å skyte på dette oppdukkende målet, jeg skjøt ytterligere 10 ganger, metodiske enkeltskudd, inntil 'skyttebanen' stengte for godt."

Det tok ikke så lang tid før Wallenius fikk svar på hva som hadde skjedd. En patrulje rapporterte senere at de hadde funnet 7 døde Nord-Vietnamsere bak et tre, alle var skutt i hodet.

Hva nordvietnameserne egentlig holdt på med får vi aldri svaret på, men slike episoder burde kanskje fortalt amerikanerne at dette var en krig de ikke kunne vinne, innenfor sine egne konstitutive regler. Vietnameserne spilte et spill som amerikanerne verken hadde lyst, eller mulighet til å delta i.

Amerikanerne hadde forberedt seg på en helt annen krig, de hadde ingen doktrine for den situasjonen de befant seg i. Nå har vi kommet frem til den store svakheten ved trinn 2 i jominis tottrinns modell. Hvis offiseren skal trenes til å anvende allerede eksisterende regulative regler, har de ingen trening eller mulighet til å oppdage at motstanderen spiller et annet spill. I den tidligere nevnte Fellesoperativ doktrine finner vi følgende:

"Når en nybegynner skal lære å lukeparkere med bil, lærer han visse regler som han følger helt bevisst i begynnelsen. Med øvelse og erfaring gjøres de forskjellige grep mer og mer ubevisst samtidig som evnen til å lukeparkere hurtigere og under vanskeligere forhold øker. 'Reglene' blir etter hvert en ubevisst del av den reflekshandling som heter å 'lukeparkere'. Det er dette Clausewitz mener når han sier at vi ikke må ta med oss teorien eller prinsippene 'på slagmarken'. Men gjennom *teoretiske studier og praktisk trening og øvelse* skal de bli en integrert, nærmest ubevisst, del av vår tankeprosess."

Dette er etter mitt syn et uheldig program. Hvis vi kommer trekkende med det samme sett av regulative regler, i alle konflikter vi deltar i, er vi dømt til å mislykkes.

Grunnen til at begge supermaktene fikk stryk av lutfattige tredjerangs nasjoner var nettopp at både Sovjet i Afghanistan, og USA i Vietnam hadde vært altfor flinke til å integrere prinsippene, de gale prinsippene. Prinsippene ble gjort irrelevant fordi motstanderen selvfølgelig ikke ville delta i det spillet Sovjet og USA var best til. Når politiet skal arrestere Mike Tyson, tar de med revolveren og ikke boksehansker, det er common sense.

Jeg tror også Clausewitz ville ha protestert sterkt på Stabsskolens fremstilling av hans budskap. Clausewitz ble etter hvert klar over at prinsipper som kunne være fornuftig i en konflikt ikke ville være det i den neste. Han skrev:

"Den første, den viktigste og den mest betydningsfulle vurdering en politiker og militær sjef må foreta, er å finne ut hva slags krig de begir seg ut i, de må ikke misoppfatte den, og de må ikke forsøke å tvinge den inn i en form som strider mot dens natur."

I følge Clausewitz er dette spørsmålet det viktigste og mest omfattende man kan stille i strategien. Det er så viktig at han vier en hel bok til hvordan dette bør gjøres. Boken 'om krigsplaner' er svært interessant lesning fra et kompetansefilosofisk synspunkt. Det dirrer av frustrasjon på hver eneste side, hvordan skulle han få dette til, hvordan kunne han gi regler for noe det ikke kan gis regler for? Hvordan kan han hevde at alle kriger er spesielle samtidig som han svært gjerne ønsket å si noe generelt om dem, som var mer enn banaliteter?

Hermeneutikken

Det er her studiet av historien kan hjelpe oss, her har historien virkelig noe interessant å tilby. Studier av historien kan gi oss en erfaring, men ikke den form for erfaring vi vanligvis tenker på. Hans Georg Gadamer, den moderne hermeneutikkens far, beskriver det slik:

"En erfaring impliserer alltid en orientering mot nye erfaringer. Et menneske som kalles erfaren, har ikke blitt det bare gjennom erfaring men fordi vedkommende er åpen for nye erfaringer. Fruktene av erfaring, det å være erfaren, innebærer ikke at vedkommende allerede vet alt, og vet det bedre enn andre. Snarer tvert i mot, den erfarne person er en som er radikalt udogmatisk, som på grunn av sine mange erfaringer og det han har lært av dem er spesielt skikket til å få nye erfaringer og å lære av dem. Erfaringens dialektikk ender ikke i en endelig kunnskap, men i en åpenhet for nye erfaringer som er gjort mulig nettopp gjennom tidligere erfaringer."

En slik 'erfaringsberedskap' kan etter mitt syn *utvikles* i møtet med historiske tekster, og *anvendes* til å vinne nye erfaringer i en aktuell politisk eller sikkerhetspolitisk situasjon.

Vi ønsker en åpenhet for nye erfaringer, og sentralt i *åpenhetens logiske struktur* ligger *spørsmålet*: "Vi kan ikke ha erfaringer uten å stille spørsmål. Å oppleve en ting som annerledes enn vi trodde krever åpenbart at vi har stilt et spørsmål ved det." Å stille et ekte spørsmål er ingen lett oppgave, det er vanskeligere å stille gode og fruktbare spørsmål enn å besvare dem. Et ekte spørsmål er et spørsmål hvor vi ikke kjenner svaret på forhånd, det må være åpent. Men hvordan kan vi vite hva det er vi ikke vet, og som vi burde stille et spørsmålstegn ved? Hvordan kan vi gjøre oss kjent med våre såkalte 'unknown unknowns'. Man kan neppe forlange at man skal spørre etter noe man ikke vet at man ikke vet. Løsningen er at slike impulser kan oppstå ved at vi oppdager at andre har stilt gode spørsmål før oss, som vi selv ikke har tenkt på.

Gadamer hevder at når man leser en tekst må man forsøke å finne det spørsmålet teksten er et svar på. Vi kan kun forstå en tekst som svar på et spørsmål, og det spørsmålet må vi forsøke å finne. Hvilke spørsmål var det som opptok Clausewitz, som gjorde at han skrev den boka han skrev, og hvilke spørsmål var det Jomini var opptatt av?

For å forstå det de skrev må vi forstå *hvorfor* de skrev det. Rutetabellen fra NSB er fullstendig meningsløs hvis vi ikke forstår det spørsmålet tabellen er et svar på; når går toget?

Men det er ikke kun de spørsmålene som ligger skjult *i* teksten som er viktig for oss, like viktig er det spørsmålet teksten stiller til oss. Å forstå en tekst betyr å forstå det spørsmålet teksten stiller oss. Det er ikke slik at teksten skal diktere oss, men i møtet mellom teksten og leser, oppstår spørsmål ingen kunne kommet på alene. Historien skal ikke binde oss, men frigjøre oss fra tradisjonenes slaveri. Det er på denne måten at historien kan lære oss noe, den setter spørsmål ved våre fordommer, den kan gi oss erfaring. Erfaring gir oss en erfaringsberedskap som igjen gir oss mulighet til å stille nye spørsmål, og nye spørsmål gir oss muligheten til å forstå våre, og andres, konstitutive regler.

Hadde amerikanerne hatt en bedre erfaringsberedskap hadde de vært bedre i stand til å forstå Viet Cong. En amerikansk general skal ifm Vietnamkrigen ha hevdet: "I'll be damned if I permit the United States Army, its institutions, its doctrine and its traditions, to be destroyed just to win this lousy war!" Prisen for den erkjennelsen var høy.

Bedre spørsmål i innledningsfasen ville fortalt amerikanerne at dette var en krig de ikke *ville* vinne, og de hadde spart Vietnam for en bunnløs tragedie.

Studiet av historie gir oss derfor dobbelt utbytte. Vi får trening i å stille spørsmål, og vi får kjennskap til spørsmål vi ikke kunne ha stilt selv. Det er heller ikke bare motparten vi trenger å forstå på denne måten, vi må også forstå oss selv.

Forsvarets virksomhet

Forsvarets virksomhet kan beskrives langs to akser. Den ene akse kan vi kalle den *funksjonelle*. Denne beskriver Forsvarets egenart, som en egen organisasjon med egne mål og midler. Det er denne akse Forsvaret ønsker å kultivere, det er her de ulike enheter og våpen skal smeltes sammen til ett våpen i statens hånd. Den andre akse er den *dialektiske akse* hvor Forsvaret inngår i en større helhet. Her finner vi partipolitikk, økonomi, kultur, sosiale forhold osv. Offiserenes oppgave langs den funksjonelle akse er å trimme Forsvaret som mekanikerne på et Formel-1 lag trimmer racerbilen. Deretter kommer politikerne og generalene for å kjøre den, langs den dialektiske akse. Det er klart mekanikerne blir frustrert når politikerne ikke vet hvor de skal, eller hvilke gir de vil kjøre i. På samme måte er det frustrerende for sjåførene som skal ut i *trafikken* med bilen, der de kanskje hadde trengt noe helt annet å kjøre med. Dette bildet blir selvfølgelig banalt i lengden, men man må ikke bli frustrert over at politikerne ber om noe annet enn det de har bestilt. Det ligger i sakens natur.

Herman Kahn sammenliknet forsvarsplanlegging med et supermarked, som står stengt i årevis, før det dukker opp noen kunder som vil handle. Kjøpmannen vet ikke når kundene kommer, han vet ikke hva de kommer til å spørre etter, han må bare sørge for å ha litt av hvert når han stenger slik at de kanskje finner noe de vil ha. En Admiral Wayne P. Hughes hevdet sågar at ved den andre verdenskrig slutt var det ingen av U.S Navys fartøystyper, med unntak av minefartøylene, som ble brukt til det de opprinnelig var konstruert for. Jeg går ikke god for Hughes' påstand, men fenomenet er kjent fra andre steder også. Fra luften kjenner vi P-51 Mustang, som bare dukket opp, og ble en kjempesuksess. Hensikten med denne påminnelsen om at Forsvaret ikke har fått sitt eget akvarium å svømme i, men at vi må svømme sammen med alle de andre fiskene, er at historiestudier kan hjelpe oss til forstå dette spillet bedre. Det som er rasjonelt langs den funksjonelle akse, trenger ikke å være rasjonelt langs dialektikkens akse.

Krigen

Noen av dere vil kanskje reagere på dette, og si at krig ikke handler om å analysere hverken fienden eller oss selv. Krig dreier seg om å ødelegge fiendens evne til å plage oss eller andre, sjakkspillet skal slås overende.

Intellektuelle kapteiner er det siste vi trenger, det vi trenger er offiserer som er raske, brutale og effektive, eller som det heter i et av evangeliene om manøverkrig:

”Ildkraften kan optimaliseres for å slå til med høy presisjon mot nøye utvalgte mål, med stor grad av samtidighet, og over hele det operasjonelle dyp. Sjokkeeffekten av slik ildkraft kan ikke overvurderes, og resultatet er at hele motstanderens organisasjon hurtig bryter sammen og blir ute av stand til å agere på slagfeltet. Kombinasjonen av reelt redusert (fysisk) evne og kraftig redusert (psykologisk) vilje gjør at fienden raskt (dager eller endog timer) oppgir sin ambisjon.”²

Problemet er at slike militære løsninger knapt finnes på papiret. Det er fremdeles riktig, som Clausewitz hevdet for 200 år siden, at slike kriger hører med til de absolutte unntak.

² Johansen, Lars Skaarer ”Er manøverkrigføring gammeldags?” *Norsk Militært Tidsskrift* nr. 12 1997

I perioden fra Clausewitz skrev dette og frem til denne dag, har Norge deltatt i to og en halv krig, av denne typen. En lang krig mot Svenskene fra 1807 til 1814, en mot Tyskland i perioden 1940-45, og en halv mot Milosovic, en halv fordi det var en krig som ikke truet vår hjemmebane. Det er ikke annerledes andre steder. Det er alle disse "ukomfortable kriger" som er de egentlig kriger, det er Kosovo, Somalia, Bosnia og Øst-Timor som er *regelen* og det er Gulfkrigen som er *unntaket*, og ikke motsatt, slik man lett kan få inntrykk av. For å illustrere dette med noen tall. Det hevdes at British Army var involvert i 74 operasjoner under dronning Victorias regjeringstid, men bare 2 av dem kunne regnes som 'major conventional conflicts'. Av 94 militære operasjoner British Army gjennomførte i perioden 1945 til 1982 var 80 av dem lav-intensitets-konflikter. I følge Martin van Creveld var samtlige av de ca 30 krigene som fant sted i 1996 enten mellom, eller mot organisasjoner som ikke var stater.

Problemet med slike konflikter er at vi ikke vet hvordan vi skal få slutt på dem. Vi kan manøvrere så mye vi orker, men hvis ikke fienden oppfatter seg som "utmanøvrert" er vi like langt. Når var egentlig Hitler utmanøvrert? Var det i 1942, var de i '43, '44 eller i mai 1945?

Helmuth von Moltke hadde slått både Danmark og Østerrike i løpet av noen korte uker. Mot Frankrike i 1870 ble det vanskeligere. I midten av desember oppdaget Moltke en fundamental endring i krigens natur, en krig han tradisjonelt sett alt hadde vunnet. Den 18. desember skrev Moltke i et brev: "Ingen her har noen ide om hvor mye lenger denne fryktelige krigen vil vare, eller med hvem vi eventuelt skal slutte fred med". Moltkes armé hadde gitt Frankrike det man trodde var det avgjørende nederlag ved Sedan. Napoleon 3 satt sågar i tysk fangenskap. Sunn militær fornuft skulle tilsi at resten nå skulle avgjøres ved forhandlingsbordet. Men bare dager etter nederlaget ved Sedan brøt det republikanske opprøret ut i Paris, og hvem skulle det forhandles med?

Det er ingen stat eller organisasjon i verden i dag som både har ideologi og teknologi til å anvende rå makt av romersk type. USA kunne selvfølgelig "slått av lyset" i Beograd i løpet av noen timer, men de hadde ingen politisk mulighet til å gjøre det. Det tok 19 av verdens rikeste land, den eneste supermakt inkludert, over 70 dager å ta knekken på Milosovic, og de klarte det ikke uten hjelp fra andre. Alle de, som gjerne *kunne* ha tenkt seg å slå spillet over ende ved å utslette motparten, har ikke *evnen*.

Vi offiserer kan selvfølgelig håpe på at den neste krigen blir av den sjeldne typen, hvor politikerne vil ha racer bilen ut på motorveien, og hvor motstanderen stiller seg opp på den måten vi har lært på judotreningen, slik at vi får skikkelig tak på ham før vi hiver ham rundt. Man skal selvfølgelig være forsiktig med å spå om fremtiden, men jeg tror ikke at Golfkrigen er "fremtidskrigen", vi må forhåpentlig, og sannsynligvis vente en stund på *La grande guerre*.

Kong Archidamus

For mer enn 2000 år siden, i år 432 f.kr., holdt Spartas kong Archidamus en tale i forbindelse med det han oppfattet som Atensk aggresjon. Kongens budskap var:

"Vi er trent til å ikke være for smarte i forhold som ikke spiller noen rolle, som for eksempel å kunne produsere en strålende teoretisk kritikk av fiendens disposisjoner, for deretter å mislykkes i å gjøre noe praktisk med det."

Fokus på fiendens tenkemåte må ikke gå på bekostning av våre egne evner til aktivt å kunne frembringe resultater. Det er ikke slik at handlekraft skal erstattes med sensibilitet, men at sensibiliteten er en nødvendig bestanddel av en målrettet handlekraft. Offiserer må fremdeles beherske den håndverksmessige delen av sin profesjon. En militær organisasjon må alltid være i stand til å produsere rå kraft om nødvendig. Det er altså ingen motsetning mellom sensibilitet og handlekraft. Det er ingen grunn til å anta at man ikke både kan besitte øyne som ser, ører som hører og en knyttneve som kan slå hardt.

Det er derfor viktig å advare mot å tro at hermeneutikken kan bli noe universalmiddel som kan brukes til alt. Hermeneutikk er kun et verktøy blant flere. 'Learning by doing' blir ikke noe mindre viktig prinsipp av at man også benytter hermeneutikken. Siden ingen konflikter er like, og siden en rekke militære problemstillinger ikke lar seg teste i tradisjonell forstand, fremstår likevell hermeneutikken, med dens vekt på spørsmål, som spesielt interessant for Forsvaret.

Konklusjon

Foredraget har hatt følgende problemstilling:

"Kan vi lære av historien?"

Det ville vært fristende å si at svaret er nei. Men så enkelt er det ikke. Vi kan slå fast at historien ikke kan bevise noe som helst, ei heller i dette foredraget. Det er vi selv som rekonstruerer fortiden, og vi finner det vi leter etter, vi kan fremskaffe analogier for alt.

Men legger vi en rimelig tolkning av ordet 'læring' til grunn, må vi konkludere med at vi kan lære av historien. Men det forutsetter at vi følger Michael Howards råd om å studere historien i bredde, dybde og i sammenheng, noe som tar tid, lang tid. Selv om vi ikke kan lære instrumentelt av historiske innsikter, kan vi lære å lære bedre, ved å forholde oss åpent og kritisk til historiske fremstillinger. Dette er en form for læring ingen kan gjøre for oss.

Vår tid er en tid for snarveier. Med et klikk skal webben ta oss direkte til kunnskapens kilde. Sverre Diesen forsikrer oss om at studiet av strategi er omfattende og arbeidskrevende. Han har derfor skrevet en bok på 130 sider, uten noteapparat, for å "forenkle oppgaven og gjøre viktig kunnskap mer tilgjengelig." Jeg stiller meg undrende til et slikt program. Ønsker man å bli verdensmester på skøyter tror jeg at man må finne seg i en del 'arbeidskrevende' treningsøkter. Det er nettopp det arbeidskrevende som gir økta treningsverdi, jo flere harde økter man klarer å absorbere, jo bedre. Slik tror jeg det også er innenfor strategien. De som ikke er født med et 'feltherretalent', og som ønsker stillinger i Forsvaret hvor dømmekraft er viktig, må pent finne seg i noen 'arbeidskrevende' økter.

Man kan ikke selge destillerte sannheter fra historien til stykkpris. De historiske eksemplene er verdiløse som annet enn krydder i fremstillingen. Det er forfatterens, teoretikerens eller ekspertens **fremstilling** av fortiden som er interessant, ikke fortiden i seg selv. Det er historieboken brukt som *levning* som har mest å tilby, og ikke som *beretning*. Spørsmålene vi jakter på ligger i fremstillingen, ikke i fortiden!

Om Forsvaret skal holde seg med en doktrine, noe som slettes ikke er innlysende, bør den etter min mening etterstrebe å dyrke frem offiserer som er gode til å stille fruktbare spørsmål.

Dagens utkast til doktrine fokuserer på svar, svar på de gale spørsmålene. Hvilke spørsmål har de titusener av nordmenn Forsvaret har sendt ut i verden med våpen i hånd, egentlig stilt for å få til svar; kraftsamling, initiativ, tempo, overraskelse og villedning?

Jeg innledet foredraget med å hevde at dette ikke skulle være noe innspill til Forsvarets fellesoperative doktrine, det er det heller ikke. Men det ville ikke vært meg i mot, om noen i salen har oppfattet det slik.

Takk for oppmerksomheten.